

Розділ IV. Педагогічні й методичні проблеми формування мовленнєвої культури особистості

УДК 491.79+153.7

А. О. Буднік

ПДПУ імені К. Д. Ушинського

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ

У статті уточнено сутність поняття «національно-прецедентний текст»; розглянуто психологічні особливості сприймання національно-прецедентних текстів.

В статье уточняется сущность понятия «национально-прецедентный текст», рассмотрены психологические особенности восприятия национально-прецедентных текстов.

The article treats of notion is specified «national-precedent text», the psychological features of perception of national-precedent texts are considered.

Постановка проблеми. Проблема сприйняття тексту – одна з ключових для сучасної наукової парадигми. Перебуваючи на перетині психології і лінгвістики, психолінгвістика, а з одного боку, ґрунтується на даних психології мовлення, з іншого – на результатах, одержаних у межах загальної теорії мовознавства і лінгвістики тексту. Відповідно до цього досліджується психологічна модель сприйняття, її «рівневий характер або зумовленість сприйняття зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) чинниками» [9, 25].

Сприйняттю текстів приділено значну увагу у працях І.В. Арнольд, В.П. Беляніна, І.Р. Гальперіна, Ю.М. Караулова, Л.Н. Мурзіна, Ю.О. Сорокіна та інших, але на сьогодні остаточно не вирішеним залишається питання щодо сприйняття саме національно-прецедентних текстів. Хоча як прецедентним текстам, так і національно-прецедентним текстам присвячено праці Н.Д. Бурвікової, Є.М. Верещагіна, Ю.М. Караулова, В.Г. Костомарова, Ю.Є. Прохорова, Г.Г. Слишкіна, А.Є. Супруна та ін., в україністиці ще не в повному обсязі торкаються окресленої проблеми, яка і досі є актуальною.

Мета статті – визначити психологічні особливості сприйняття національно-прецедентних текстів. Відповідно до мети було поставлено

такі **завдання дослідження**: розглянути психологічні передумови сприймання національно-прецедентних текстів, уточнити роль фонових знань і концептів національно-прецедентних текстів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, на перетині фонових знань та інтертексту художнього твору знаходяться прецедентні тексти – «значущі для певної особистості у пізнавальному та емоційному відношенні; мають надособистісний характер, тобто добре відомі і широкому оточенню цієї особистості, включаючи її попередників і сучасників, і, нарешті, такі, звернення до яких неодноразово поновлюється у дискурсі цієї мовної особистості» [4, 105]. Національно-прецедентні тексти – це тексти, що є «відомими будь-якому пересічному представнику певної національно-культурної спільноти, що входять до когнітивної бази (національного колективного когнітивного простору)» [5, 64]. Національно-прецедентний текст не тільки формує конотативні значення, уводячи ширший культурний контекст, але й створює особливий емоційно-оцінний колорит самої оповіді. Винятково різноманітними є і функції такого тексту. Він є «формою існування культури; способом зберігання і передачі інформації; продукт певної історичної епохи; одиницею комунікації; віддзеркаленням життя індивіда тощо» [1, 8].

«Сприйняття – це психічний процес відображення людиною предметів і явищ у цілому, в сукупності всіх їхніх якостей і властивостей за безпосереднього їх впливу на органи чуття» [7, 268]. Беручи до уваги те, що процес сприймання відбувається у взаємозв'язку з іншими психічними процесами особистості (мисленням, мовленням, почуттями, волею), можна припустити, що сприймання тексту – це психічний процес відображення людиною змісту тексту за безпосереднього впливову на органи чуття. Сприйняття тексту відбувається на кількох рівнях: спочатку читач сприймає знакову форму тексту, потім переходить до рівня розуміння значення окремих висловів, від нього – до рівня сприйняття тексту як цілісної структури. Під час сприйняття національно-прецедентного тексту адресат іде у зворотному напрямку: від тексту (у його вербально вираженій формі) до концепту. При цьому задля адекватного сприйняття концепту принципово важливими є: на поверхневому рівні – контекст у найширшому розумінні цього слова; на глибинному рівні – загальна фундація знань автора і читача.

Адекватність сприйняття національно-прецедентного тексту забезпечується не тільки мовними і графічними одиницями та засобами, але й загальною фундацією знань, інакше кажучи, «комунікативним тлом», на якому здійснюється текстоутворення і його декодування, тому сприйняття безпосередньо пов'язане із пресуппозицією. Пресуппозиція – це компонент змісту тексту, який «не виражений словесно, це попереднє знання, що дає можливість адекватно сприйняти текст; такі попередні знання прийнято називати фоновими знаннями» [2, 11]. Як правило, вони виявляються через національно-прецедентні тексти або окремі художньо-літературні образи, репрезентовані «в авторському тексті у вигляді літературних ремінісценцій» [2, 13]. Отже, великого значення для полегшення процесу сприйняття набувають фонові знання, а також уміння їх активізувати і творчо використати для розуміння національно-прецедентного тексту. О. О. Леонтьєв виділяє такі типи фонових знань: «соціальні, тобто ті, що відомі учасникам мовленнєвого акту ще до початку повідомлення; індивідуальні, тобто ті, що відомі лише двом учасникам до початку повідомлення; колективні – ті, що відомі членам певного колективу, пов'язаного професією, соціальними взаєминами» тощо [6, 145].

На нашу думку, одним із критеріїв рівня оцінювання глибини сприйняття тексту є вміння точно передати його зміст. Водночас за адекватного розуміння національно-прецедентного тексту читач може відтворити зміст тексту, добираючи при цьому свої слова та не порушуючи цілісності тексту. Важливим є рівень розвитку мовної компетентності, оскільки під час змістового сприйняття тексту можна замінити деякі елементи тексту на елементи своєї системи змістів, не змінюючи сутності тексту. С.Л. Рубінштейн виокремлює такі фази для необхідного мисленнєвого процесу під час рецепції тексту: усвідомлення проблемної ситуації, розв'язання проблемної ситуації, фіксування доступного рішення [8, 256].

Сприйняття національно-прецедентного тексту вимагає від читача вміння орієнтуватися в композиції, авторських відступах, алюзіях, аспектах прецедентності тощо. Усе це утворює текстову компетенцію, або вміння орієнтуватися в текстовому просторі. У національно-прецедентному тексті сфокусована мовленнєво-мисленнєва діяльність автора, що розрахована на відповідну зустрічну діяльність читача – сприйняття. Так утворюється відома тріада: автор – текст – читач. Сприйняття будь-якого тексту в

дискурсі – це складний процес, в організації якого важливу роль відіграють компоненти, спеціально зорієнтовані на адресата, на вибудовування стратегії його входження у сферу дискурсу, на побудову його діяльності з інтерпретації. Йдеться про концепти національно-прецедентних творів (заголовки, епіграфи, цитати, ремінісценції, алюзії тощо). Ці елементи займають проміжне особливе положення: входячи в дискурс, будучи органічно пов'язаними з ним, вони перебувають на «висунутій», надтекстовій позиції, що і визначає їх функції. Це підсистема всередині текстової системи, що складається з елементів, які знаходяться зовні тексту, – так звані висунуті елементи, поєднувані тим, що, будучи тісно пов'язаними з основним текстом за змістом, у структурно-мовному плані зберігають певну самостійність, відокремленість від тексту. Наприклад, сама назва національно-прецедентного тексту «Роксолана» П. Загребельного пожвавлює фонові знання читача, а саме: з історії українського народу, культурології, української класичної літератури. Обсяг же предтекстової інформації у різних реципієнтів неоднаковий, він залежить від особистісних якостей. У різних читачів виникає несхожий комунікативний контекст, на тлі якого сприймаються концепти національно-прецедентного тексту. Зокрема заголовок роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П. Мирного активізує оцінний фон, який передуює сприйняттю тексту, і створює попередню оцінку, що також є неоднаковою у різних читачів.

Варіативність сприйняття одного і того самого тексту пояснюється, на наш погляд, кількома психологічними причинами. Це насамперед прояви мотиваційної, когнітивної та емоційної сфер особистості: ті потреби, мотиви і цілі, що спонукали людину звернутися до цього тексту; емоційний настрій у момент сприйняття тексту; рівень концентрації уваги на інформації, яка підлягає рецепції, тощо.

Як бачимо, процес сприйняття і розуміння тексту є ієрархічною системою, де тісно пов'язані низький (сенсорний) і вищий (смісловий) рівні. Ієрархічність осмислення тексту виявляється в поступовому переході від інтерпретації значень окремих концептів до розуміння значення цілих висловів і потім – до осягнення загальної ідеї тексту. Процес декодування концепту розпочинається з пошуків загального значення повідомлюваного, з висунення гіпотез і лише потім переходить на нижчі рівні – сенсорний,

лексичний і синтаксичний. Тобто реальний процес розуміння тексту не збігається з тим порядком, за яким надходить інформація, тому «адекватне осмислення повідомлення може відбуватися тільки тоді, коли між зазначеними рівнями здійснюється зворотний зв'язок, коли всі рівні взаємообумовлюються і взаємоконтролюються» [1, 105].

Національно-прецедентний текст створює навколо себе цілу мережу можливих інтерпретацій, інколи досить розгалужену. Структура тексту задає характер сприйняття, але результат його розуміння не «може програмуватися автором тексту жорстко: характер розуміння й особливо інтерпретації значення художнього тексту залежать і від низки внутрішніх, суб'єктивних чинників» [1, 227]. До них належать: соціальний стан читача, його загальнокультурний рівень, знання мови тексту, особиста сприйнятливність, попередній досвід, включеність у культуру та ін. Загалом сприйняття і розуміння включає рецепцію чутних або видимих елементів мови, встановлення їх взаємозв'язку і створення особливого уявлення про їх значення.

Висновки. Сприйняття національно-прецедентного тексту проходить кілька рівнів: спочатку читач сприймає знакову структуру тексту, потім просувається до рівня розуміння концептів, а від них – до рівня сприйняття тексту як цілісної структури. Фонові ж знання та концепти національно-прецедентних текстів при цьому є лише допоміжною ланкою під час декодування таких текстів, адже читач замінює смислові елементи тексту на еквіваленти власного смислового поля, цим і пояснюється різне розуміння й інтерпретація певного твору художньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белянин В. П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : монография / В. П. Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.
2. Валгина Н. С. Теория текста : учебное пособие / Валгина Н. С. – М. : Логос, 2003. – 279 с.
3. Зорькина О. С. О психолингвистическом подходе к изучению текста / Зорькина О. С. // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 205 – 210.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Караулов Ю. Н. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
5. Красных В. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц в коммуникации / Красных В. В., Гудков Д. Б., Захаренко И. А., Багаева Д. В. // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология / . – 1997. – № 3. – С. 62 – 75.
6. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / Леонтьев А. А. – М. : Смысл, 2003. – 287 с.

7. Максименко С. Д. Загальна психологія / Максименко С. Д. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 701 с.

8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 679 с.

9. Ушакова Т. Н. Психология речи и психолінгвістика в Институте психологии РАН / Т. Н. Ушакова // Психологический журнал. – 2001. – № 5. – С.21 – 26.

УДК 378.8:811.161.1'342'243

Е. А. Головенко,

Н. Л. Дунь

Сумской государственной университет

К ВОПРОСУ ОБ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ СЛУХОПРОИЗНОСИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

У статті розглянуто питання щодо інтенсифікації процесу формування слухо-вимовних навичок на початковому етапі вивчення російської фонетики іноземними студентами.

В статье рассмотрена вопрос об интенсификации процесса формирования слухопроизносительных навыков на начальном этапе изучения русской фонетики иностранными студентами.

The article considers the problem of auditory-articulatory skills formation process intensification on the initial stage of studying Russian phonetics by the foreign students.

Постановка проблемы. В связи с тем, что в настоящее время значительно изменились не только мотивация учебной деятельности, коммуникативные потребности, но также временные рамки обучения и уровень базового образования иностранных граждан, изучающих русский язык на подготовительных факультетах, возникает необходимость в коррекции технологий обучения. Это, в свою очередь, требует создания новых учебно-методических разработок, интенсифицирующих процесс овладения русским языком как иностранным, в том числе знаниями русской фонетической системы. В этом и состоит **актуальность** рассматриваемой темы.

Целью статьи является освещение опыта работы, связанного с поиском путей интенсификации процесса формирования слухопроизносительных навыков (СПН) на начальном этапе обучения русскому языку как иностранному. Этот опыт работы обобщён в учебно-методических материалах, созданных на кафедре русского языка СумГУ, «Учимся слушать и произносить по-русски правильно» [6].